

Rodina v islámské tradici

Autor: Markéta Dvořáková

Abstract

Family in the Islamic Tradition – It is the religion that especially influences the form of traditional Muslim family and it is insight into Islam that can help us to understand some of the inner context of the Muslim family. The text outlines basic features and the family role in the Islamic tradition. It describes the marriage procedure, the perception of the marriage in the context of Quran, concerns the family life together, the position of a man and a woman, the role of a child and divorce possibilities in the Muslim family. It deals the adumbration of the ideal family model in Islam in particular with regard to local differences in different cultural areas given by unequal social evolution.

Keywords: Muslim family, Islam, marriage

Klíčová slova: muslimská rodina, islám, manželství

Úvod

Na následujících řádcích se budu zabývat islámskou rodinou. Islám považuje rodinu za důležitý prvek společnosti a stanoví základní pravidla, podle kterých se má rodinný život odvíjet. Náboženství má velký vliv na uspořádání, funkce a hodnoty v rodině. S náboženstvím je spjatý celý chod společnosti, způsob života jednotlivce, jeho konání a smýšlení. Ve své práci bych chtěla nastínit, jakým způsobem islám působí na strukturu rodiny, jaké hodnoty a funkce rodině přisuzuje, jaké postavení v rodině mají jednotliví její členové a za jakých okolností lze manželství zrušit.

Má práce nebude obhajobou nebo obžalobou islámské rodiny, budu se snažit spíše stroze a bez emocí popsat poznatky o islámské rodině, které jsem načerpala z různé literatury. Základní údaje jsem čerpala především z *Koránu*, posvátného textu muslimů. S ohledem na to je nutné počítat s tím, že interpretace tohoto textu se postupem času proměňuje a může být u různých skupin odlišná. Dále je nutné si uvědomit, že se jedná o jakési ideální modely, jejichž uvádění do praxe je závislé na dalších okolnostech, na interpretaci textu a výchozí kultuře. Vlastní podstatou islámu je to, že není homogenní, a proto musíme neustále myslet na to, že se vyskytují rozdíly mezi věřícími a různými muslimskými společnostmi žijícími v odlišných kulturních oblastech.

Rodina je lidská společenská skupina, jejíž členové jsou svázáni pokrevními anebo příbuzenskými pouty. Základem islámské rodiny jsou pokrevní pouta nebo manželské závazky. Islám uznává, že neexistují přirozenější vztahy než pokrevní svazky.

Ve své práci se soustředím na hlavní proud islámu – *sunnity*,¹ kteří tvoří devadesát procent vyznavačů islámu, a učení a praxi *šitů*² zmíním jen okrajově, pokud se v ní vyskytují odlišnosti důležité pro sledované téma.

V Evropě bývá pohled na muslimskou rodinu často velmi zkreslen především neznalostí islámských reálií. Určitá nepřístupnost pro evropského pozorovatele a neznalost dějin islámských zemí vzbuzují různé nepřesné představy. Byla bych ráda, kdyby touhu jen po něčem povrchně zajímavém vystřídala snaha hlouběji pochopit vnitřní souvislosti společenského vývoje v islámských zemích.

Islám je nejmladší z trojice tzv. abrahamovských náboženství a druhé největší světové náboženství po křesťanství. Vznikl počátkem 7. století v prostředí Arabského poloostrova a velkou měrou byl ovlivněn již existujícími společenskými podmínkami v oblasti. Formoval se v době postupujícího rozkladu rodových vztahů a od počátku se projevoval nejen jako věrouka, ale i jako výzva k politickému sjednocení. V drsných podmínkách pouští arabského poloostrova neměl osamocенý jedinec velké šance na přežití, proto byl velký důraz kladen na soudržnost rodin a kmenů. Není proto překvapivé, že se rodině, jako základu společnosti, dostalo významného místa i v Muhammadově novém učení.

Muslimové vykládají vznik svého náboženství zjevením, které Bůh seslal prostřednictvím Muhammada ibn Abdalláha (570?–632 n. l.). Svatým písmem islámu je *Korán*, podle víry muslimů je autentickým slovem Božím. Pevné jádro islámu tvoří přísný monoteismus – víra v jediného Boha. Slovo *islám* znamená „odevzdání se“ (do vůle Boží). Věřící – vyznavač islámu se označuje slovem odvozeným od téhož kořene – muslim („odevzdávající se do vůle Boží“). V současnosti existuje 46 států, v nichž je islám prohlášený za státní náboženství.³ Všechny tyto státy se sdružují v Organizaci islámské konference.

Pro muslimy je jejich náboženství uceleným způsobem života, kde se nečiní rozdíl mezi náboženským a světským a kde všechno podléhá islámské moci a předpisům. Islám je náboženstvím zákona a nezná dělení na záležitosti náboženské a světské, vše podle něj spadá do Božího zákonodárství. Bohem určenému systému práva se říká *šarí'a*⁴ z arabského slova cesta: je to správná cesta, která v sobě nese i skutečný zákon.

V islámské kultuře je rodina jednou z centrálních hodnot, je základním prvkem obce muslimů (*umma*). Proto je otázkám spojeným s rodinou, manželstvím, rozvodem, dědickými právy atd. věnováno mnoho prostoru v normativních zdrojích islámu, tedy v *Koránu*, v *hadíthech* (sebraných tradicích o činech, osudech a výroci proroka Muhammada) a v právní vědě (*fikh*), tedy v interpretaci a aplikaci norem *Koránu* a *hadíthů* v jednotlivých životních situacích. Islám není pouze náboženské učení, ale také představa o právním řádu a soubor kulturních vzorců. Pro mnoho muslimů představuje islám velice podstatnou součást

¹ Uznávají legitimitu prvních čtyř chalífů a pozdějších vládců. Hlásí se k tradici, sunně, představované ustáleným výkladem *Koránu* a uznanými soubory *hadíthů* (hadíthy – tradice o výroci a skutcích proroka Muhammada).

² Domnívali se, že po Muhammadově smrti má do čela obce nastoupit Prorokům nejbližší příbuzný, tím byl Alí ibn Abí Tálib, Muhammadův bratranec a zeť.

³ Srov. MURÍŇOVÁ, D. Ženy v Saúdské Arábii. *Nový Orient*. 1999, roč. 54, č. 1, s. 9.

⁴ *Šarí'a* je islámské právo, soubor příkazů a zákazů, které islámští středověcí právníci sestavili na základě *Koránu*, sunny, analogie a konsensu.

vědomí o vlastní identitě. Způsob života lidí v rozdílných kulturách v rozsáhlém muslimském světě se přirozeně liší. Je velmi obtížné popsat mnohostranný citový a společenský život, vztah muže a ženy, respektive celé rodiny v islámském světě, který je uvnitř sociálně a kulturně hluboce strukturován. Na velmi omezené ploše se pokusím přiblížit základní charakteristiky manželského a rodinného života. Samozřejmě se nelze vyhnout jistým zjednodušením a výběru náhodných příkladů, které považuji za zajímavé a typické.

Role rodiny

Islám povzbuzuje muslimy, aby uzavírali manželství a budovali úspěšné lidské vztahy s cílem posílit pocit soucitu a milosrdenství. Početná a soudržná rodina patří k vysoce ceněným životním hodnotám. Rodinná pouta dávají lidem pevné životní jistoty. Toto je důvod, proč islám věnuje tolik pozornosti rodině a domovu.

Rodina je v islámu chápána jako základní článek obce věřících (*umma*). Obec bude prosperovat, když bude fungovat rodina a ta musí být právně chráněna. „Rodina je jednou z nejpropracovanějších součástí právní vědy, která použila nejen eticko-sociální aspekty *Koránu* a tradice, ale vytvořila z rodiny instituci plně podřízenou právu a veřejné kontrole moci.“⁵

Převratné je pojetí rodiny v *Koránu* a v tradicích oproti předislámské praxi. Odráží se v něm osobní zkušenost proroka Muhammada z dětství, zvláště v důzdech na potřebu chránit sirotky a vdovy.⁶ Narodil se po smrti svého otce, brzy ztratil i matku, vyrůstal v péči dědečka a později strýce. Muhammad přísně zakázal zabíjení prvorozených dívek (*wa'd*) i zabíjení ženských potomků v době sucha a hladu, obvyklé tehdy u beduínských kmenů. Do *Koránu* vnesl řadu charitativních apelů a nařízení ohledně péče o děti, sirotky a chudé. Potvrdil patriarchální charakter rodinných vztahů a významně liberalizoval statut ženy oproti předešlým zvykům.

Rodinné právo, tzv. „otázky osobního statutu“, je součástí *šari'y* a tvoří část právních předpisů a zákazů, které se opírají přímo o podrobné pokyny v *Koránu*. „Výklad rodinného práva odpovídá historickému období, kdy se tvořil (8. a 9. století), a odráží se v něm odlišná sociální a ekonomická realita, než jaká panovala za Muhammada. Právní věda vychází ze struktury velkorodiny, jež je namnoze dosud převládajícím typem. Hlavou rodiny je děd, respektive otec a další mužští příbuzní. Od přivdaných snach se očekává zajištění kontinuity rodu po mužské linii a podíl na hospodářské prosperitě, harmonii a soudržnosti rodiny.“⁷ Muslimská rodina je tradičně patriarchální a patrilineární.⁸

Muž je hlavou rodiny, zvláště navenek, například před úřady. „Patrilineární charakter rodiny je patrný již ve skladbě osobních jmen: dívka dostane dívčí jméno, za nímž následuje jméno jejího otce a dědečka (otcova otec), (...) Státní příslušnost se určuje výhradně podle otce, nikoli matky.“ (Kropáček 2004: 98) Současné společenské změny a z toho vyplývající

⁵ Srov. heslo Rodina in: PAVLINCOVÁ, H. a kol. *Slovník: Judaismus – křesťanství – islám*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 431.

⁶ Srov. *Korán* (93:3–11).

⁷ Srov. heslo Rodina in: PAVLINCOVÁ, H. a kol. *Slovník: Judaismus – křesťanství – islám*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 431.

⁸ Existují i výjimky, např. Tuaregové.

demografický pohyb obyvatelstva vede k rozpadu tradičních rodinných vazeb, vyvíjí se směrem k individualizaci rodiny. Z toho se rodí potřeba reformy práva, ale celý komplex ustanovení o rodinném právu odolává v moderní době pokusům o úpravy. Přesto v některých islámských zemích ke změnám došlo, zásadní přeměna proběhla v Turecku a Tunisku. V některých zemích jsou mezi sekularizovanými právními normami a běžnou praxí rozdíly, jiné země jsou nuceny pod tlakem fundamentalistické opozice vrátit se k původní praxi.

Vzhledem k tomu, že islám je nutno chápat jako systém náboženského dogmatu, ale také jako soubor právních, morálních a částečně i ekonomických představ o životě, musíme chápat v tomto kontextu i postavení rodiny.

Sňatek, manželství

V islámu jsou do téměř neuvěřitelných podrobností rozpracovány všechny stránky manželského soužití. Muslimské autority vykládají manželství podle Koránu jako náboženskou povinnost, morální pojistku a společenský závazek. Normální způsob chování muslimského jednotlivce se zaměřuje na rodinu a na snahu založit vlastní rodinu. Manželství a rodina mají v islámském systému ústřední postavení. V *Koránu* je mnoho pasáží a Prorok pronesl řadu výroků, v nichž se mimo jiné praví, že když se muslim žení, ovládl již polovinu svého náboženství.

Manželství je v islámu smluvním vztahem, uzavírá se zpravidla písemnou smlouvou mezi ženichem a zákonným zástupcem nevěsty za přítomnosti dvou plnoprávných svědků (např. jedno muže a dvou žen). Tito svědci nejsou ani svědci snoubenky, ani svědci snoubence, jsou tam, aby dosvědčili platnost sňatku daného páru. Jako zástupce nevěsty může vystupovat nevěstin otec nebo některý mužský příbuzný z otcovy strany (děd, strýc, bratr), jestliže v rodině není takových příbuzných, tedy soudce.

Smlouva ve své nejpodstatnější části stanovuje výši *mahr*, tj. částky, kterou ženich vyplácí nevěstě.⁹ Podle *šarí'y* je *mahr* rozumná částka, která ale není přesně stanovená. Vše závisí na finanční situaci manžela. Základní zásada je ta, že nemá být nepřiměřeně vysoký. Na ochranu žen před rozvodem se zaznamenává do svatební smlouvy dvojí *mahr* – obvěnění. První část je zaplacená po uzavření svatební smlouvy a je chápána jako část nevěstina osobního kapitálu. Druhá část se nevěstě vyplácí pouze v případě rozvodu. *Mahr* je v islámském manželství velice důležitý. Podle *šarí'y* je výkupné výlučně majetkem ženy, dává se výlučně jí, nikoli její rodině ani jejímu zástupci při svatbě, nelze ho zcizit ani promlčet. Je však pravděpodobné, že v řadě oblastí a v odlišných společenských vrstvách se běžná praxe od právního ideálu poněkud liší.

Nevěsta obvykle nemá právo zasahovat do diskuse o výši výkupného, podobně jako se jí ne vždy týká otázka volby partnera. V tradičním prostředí, které stále převládá ve většině muslimských oblastí, zprostředkovávají sňatky rodiče. Žena si sama nehledá partnera, avšak může vyjádřit své přání, a dokonce vybraného ženicha odmítnout. Mladý muž se nemůže sám obrátit přímo na dívku, která se mu líbí; musí jednat s jejím otcem či poručníkem. Do svatby nesmějí být snoubenci spolu o samotě, mohou se setkávat jen za přítomnosti dospělých rodinných příslušníků. Kdo náleží do okruhu blízkých příbuzných, v jehož rámci se mohou

⁹ Srov. *Korán* (4:3).

stýkat muslimové obojího pohlaví, přesně stanovuje muslimské právo. Islámský zákon vůbec obsahuje přísná nařízení týkající se vztahů mezi muži a ženami. Pojem *mahram* označuje stupeň pokrevní příbuznosti, v níž spolu muži a ženy nesmí uzavírat sňatky, a mohou se tedy mezi sebou stýkat.

V moderním městské společnosti zřetelně ustupuje tradiční model sjednávání sňatků rodiči a mladí lidé se stále více seznamují sami. Poměry se samozřejmě velmi liší podle typu společenského prostředí, místních zvyků a intenzity, s jakou se v jednotlivých rodinách dodržuje tradice.

Manželství by po materiální stránce mělo obsahovat zásadu rovnosti. Dívka (spíše její rodina) očekává, že bude mít v rodině svého muže stejné existenční zázemí jako v otcovském domě. Od mladé ženy, která se dostane do rodiny svého muže, se očekává, že zajistí kontinuitu rodu po mužské linii.

Šarí'a nestanoví nejnižší věkovou hranici pro uzavření sňatku. Ve většině islámských zemí s výjimkou konzervativních monarchií na Arabském poloostrově je věková hranice 16 let. Předpokladem sňatku je souhlas ženy. Je buď vyjádřen, nebo implicitně obsažen přítomností ženy na svatebním obřadu. Mlčení dívky je chápáno jako souhlas.

Zástupce nevěsty má také právo prosadit do smlouvy doložku, kterou se muž zavazuje, že nevyužije možnost dalšího sňatku až do počtu čtyř žen, jež povoluje *šarí'a*.

Podle *hadíthů* je záslužnější se oženit než zůstat svobodný. Když se muž neožení, je to chápáno jako prohřešek proti etickým normám, jako úchylka, která může vést až k hříchu v podobě mimomanželského styku. Podobně to platí u žen, žádná muslimská žena nemá právo zřít se svého základního poslání – stát se matkou.

Co se týká sňatků muslimů a nemuslimů, muslim si může vzít nemuslimku z lidí Knihy – *kitábíj*, tj. křesťanku nebo židovku, nikoliv naopak. Muslimka se nesmí provdat za nemuslima.¹⁰ Nemuslimská manželka má všechna práva, která poskytuje islám muslimce. Křesťanka či židovka nemusí měnit svou víru a konvertovat k islámu, aby bylo manželství platné podle islámského práva. Je jí dovoleno praktikovat její náboženství svobodně a bez omezení. Svatba se může uskutečnit kdekoliv: svatební akt v mešitě není právně vyžadován, ale vše by mělo proběhnout podle požadavků islámu.

Svatba je právní a veřejný akt. Podle islámského práva *šarí'a* musí být pro každý důležitý právní úkon dva svědci, ale doporučuje se, aby se obřadu zúčastnilo více lidí, aby co nejvíce lidí vědělo, že daný muž a žena jsou spojeni zákonným sňatkem.

Svatební obřad sám je prostý, sestává se ze sepsání a uzavření smlouvy, kterou podepisují ženich a zástupce nevěsty. K obřadu se neváže žádný zvláštní rituál, tedy alespoň není vyžadován, ale je zvykem, že někdo zarecituje úryvek z *Koránu* a pronese krátkou řeč. Obřad může provést kterýkoli muslim, ale v muslimských zemích, aby svatební smlouva byla skutečně seriózní, jsou k tomu úředně oprávněny osoby, které mají právo provést obřad a zaznamenat ho do matriky.

¹⁰ Srov. *Korán* (2:220).

Svatební akt a s ním spojené lidové zvyky (často jsou svým původem zcela mimoislámské) se liší nejen podle země a etnicko-kulturních oblastí v rámci jednotlivých států, ale i podle sociální vrstvy určité společnosti. Muslimské svatby jsou vděčným předmětem studia nejen kulturních antropologů. V islámských zemích jsou sňatky provázeny bujným veselím, střelbou do vzduchu, složitými ceremoniály, množstvím obyčejů, hostinami atd.

Manželství nelze uzavřít, brání-li mu překážky vyplývající z příbuzenství. *Korán* podrobně vypočítává, které stupně příbuzenství činí ženu trvale zakázanou.

Manželství zaniká úmrtím, rozvodem, vykoupením se z manželství nebo prohlášením soudce, že sňatek je neplatný. Manželství se zruší také tím, když jeden z manželů odpadne od islámu. V určitých šíitských směrech islámu existovala a existuje instituce dočasného manželství, které však většinoví sunnité neuznávají. Takový sňatek lze uzavřít na jakoukoli dlouhou dobu určitou a žena jej uzavírá sama za sebe, nepotřebuje poručníka. Ve smlouvě je zaznamenána doba, na kterou se sňatek uzavírá, a finanční zabezpečení ženy mužem. Účelem takového manželství není plodit děti, odpůrci mu proto vytýkají, že se jím často kryje jinak v islámu nelegální prostituce. Oficiálně je tato instituce dočasného manželství podporována v Íránu, kde je *ší'a* státním náboženstvím. Zastánci dnes vyzdvihují společenskou prospěšnost této možnosti pro mladé lidi, když nemají prostředky na normální sňatek a třeba zatím nechtějí zakládat rodinu.¹¹

Rodinné soužití

Muslimská společnost se jeví jakoby rozdělena na dva zvláštní světy, mužů a žen, což se projevuje v tradiční architektuře domu i ve vžitých formách společenského styku. *Korán* dává v zásadě mužům i ženám tytéž pokyny, přestože nemají stejné právní postavení, před Bohem jsou si obě pohlaví rovna. Muž a žena jsou v *Koránu* chápáni jako výtvoři Boží, předurčené k životu v páru.

Sňatek je v islámském pojetí dohoda (*ahd*), po jejímž uzavření přestane být žena pro muže „fyzicky zapovězenou“. Tato právní formulace se velmi promítá do současného života muslimských žen. Citový aspekt vztahu nastávajících manželů nemusí být vůbec podstatný a často zcela chybí. Ze společenského hlediska o osudu svých dětí (zejména dcer) rozhodují rodiče a další mužští příbuzní. Jejich kritéria a pohnutky při výběru partnerů mohou být různé. „Četné výpovědi Arabek, které prožily nebo prožívají ‚průměrné‘ manželství, svědčí o tom, že v nejlepším případě se citový vztah mezi oběma partnery vytvoří v průběhu společného života. Podle těchto neucelených statistik se zhruba polovina manželských párů v arabských zemích nedopracuje k hlubšímu citovému vztahu a veškerý citový život spočívá v povinném dodržování úcty ke svému manželovi a v určité míře respektu muže vůči manželce jako matce jeho dětí.“ (Křikavová, Mendel, Müller 2002: 141)

Složitou problematiku soukromí života muslimů nelze samozřejmě zjednodušovat. Dosud je k dispozici málo seriózních sociologických a psychologických výzkumů, abychom mohli uvést reprezentativní statistické údaje nebo jimi spolehlivě doložit současný stav

¹¹ Srov. MACHÁČEK, Š. Proměny arabského manželství: Muslimská žena a rodina mezi tradicí a modernitou. *Dějiny a současnost*. 2004, roč. 26, č. 3, s. 22.

v jednotlivých islámských zemích či sociálních vrstvách. Soukromí tradiční islámské rodiny je stále ještě místem, do něhož nelze veřejně vstoupit. Několik prací sociologů (vesměs arabských feministek), které jsou přece jen k dispozici (i přes určité mezery v metodických přístupech), naznačují skutečnost.

Korán obsahuje výzvy k uvážlivému a harmonickému soužití. „Vy, kteří věříte! Není vám dovoleno získávat ženy jako dědictví proti jejich vůli, neutiskujte je jen proto, abyste si mohli odnést část toho, co jste jim dříve darovali, leda, že by se dopustili zjevné hanebnosti. A zacházejte s nimi podle zvyklostí uznaných! Jestliže k nim cítíte odpor, je možné, že cítíte odpor k něčemu, do čeho Bůh vložil velké dobro.“ (4:23) Někteří interpretují tyto verše jako argument proti těm, kdo tvrdí, že islám vybízí muže k teroru v manželství a rodinném soužití. Převaha muže, která vyplývá z některých veršů, má být chápána jako výzva k fyzické ochraně ženy a rodiny. Někteří islámští apologetové také tvrdí, že v *Koránu* nejsou verše, které by muže vybízely k narušení harmonické rovnováhy rodiny nebo z vůli vůči ženě, jestliže ona sama k tomu nezavdá příčinu.

Postavení ženy v islámské rodině

Všimněme si krátce postavení muslimské ženy v rodině. Role žen v islámské společnosti je vášnivě diskutovaným námětem jak v islámském světě, tak mimo něj.

Úloha muslimské ženy, kterou jí přisuzuje Korán, je naprosto specifická oproti jiným světovým kulturám. Ženám je v Koránu věnována jedna z nejdelších súr, súra čtvrtá. Žena se zde objevuje ve třech rolích: jako postava ve vyprávění o biblickém spasení, jako biologická a sociální bytost a jako věřící.

Ve vztahu k Bohu jsou si obě pohlaví rovná, musí plnit pět základních povinností – vyznávat víru, modlit se pětkrát denně, dodržovat půst v měsíci ramadánu, platit náboženskou daň z příjmu a alespoň jednou za život vykonat pouť do Mekky. Role ženy jako věřící určuje její výchozí legislativní a sociální pozici. Formuje její postavení v manželství, při rozvodu, v dědictví, určuje její základní práva a povinnosti.

Podle běžně přijímaného výkladu čtvrté súry o ženách jsou si muž i žena před Bohem rovni, ne však totožní. Z toho pro oba vyplývají práva i povinnosti. Muž rodinu hmotně zajišťuje, žena rodinu vytváří. Vzhledem k roli, kterou ženy hrají v islámské společnosti, mají muži ve všech fázích života povinnost hmotně je zabezpečit. Dceru musí podporovat otec, matku její syn, manželku manžel (dokonce ještě rok po rozvodu), sestru bratr. Pokud žena – se souhlasem manžela – pracuje, její příjmy patří pouze jí samé a jeho odpovědnost se nikterak nezkracuje.

Z hlediska dnešního evropského pojetí je nejvíce poukazováno na ekonomickou závislost ženy na muži, z hlediska islámské společnosti je jeho největším kladem oddělení starosti o rodinu od jejího hmotného zabezpečení. Evropané tímto islámským zemím vytýkají připoutání ženy k rodině a omezení její další realizace. Muslimové naopak poukazují na rozpadající se rodiny v západní společnosti právě z důvodu přetížení ženy, jež je nucena zvládat jak hmotné zabezpečení rodiny, tak její formování.

„O nerovnoprávném postavení ženy v muslimské rodině byly napsány stovky knih, včetně vlastních bolestných svědectví citlivých muslimských intelektuálů. Pikantní přízvuk mají reálné příběhy, třeba i ministryně, jíž manžel zakázal oficiální cestu do zahraničí. Postavení ženy je skutečně závislé, na druhé straně je ale chráněna a zajištěna. Skutečná kvalita manželství závisí zřejmě především na psychickém typu ženy, na její osobní hierarchii hodnot, a dále na hodnotě obecné, kterou právní ani sociologické nástroje nepostihnou: na vzájemné lásce mezi manželi.“ (Kropáček 1996: 162)

Postavení ženy stanoví *Korán* o stupeň níže než plnoprávného muže, současně však nařizuje, že s nimi má být nakládáno laskavě a spravedlivě. Žena má být muži podřízena a poslušna; neděje-li se tak, je muž oprávněn ženu potrestat. „Muži zauímají postavení nad ženami proto, že Bůh dal přednost jednomu z vás před druhými, a proto, že muži dávají z majetků svých (ženám). A ctnostné ženy jsou pokorně oddány a strážejí skryté kvůli tomu, co Bůh nařídil strážet. A ty, jejichž neposlušnosti se obáváte, varujte a vykažte jim místa na spaní a bijte je! Jestliže vás jsou však poslušny, nevyhledávejte proti nim důvody! A Bůh věru je vznešený, veliký.“ (4:38)

Ustanovení *Koránu* potvrzují podřízenost a poslušnost ženy vůči otci, manželovi, bratrovi nebo strýci podle toho, kdo je právě jejím živitelem. Ten má pravomoc rozhodovat o jejím osudu, především o vzdělání, svatbě, cestování, návštěvách a vycházkách za nákupy. O životě ženy rozhoduje stále někdo jiný, i když se jí často podaří dosáhnout svého záměru důvtipem, mazaností a skrytým uměním přesvědčovat obratnými argumenty. Tyto vlastnosti mazané manipulace získaly ženy díky nemožnosti přímé konfrontace s muži. Žena nesmí mužovi nikdy odporovat, vyvolávat hádky ani zvyšovat hlas. Většina žen má před muži strach a respekt, což je důsledkem ekonomické závislosti.

Ženám je doporučována skromnost a cudnost ve vystupování (24:31). K některým náboženským úkonům není oprávněna, jiné není povinna konat. Při svědectví, dědictví a výkupném z krevní msty se žena počítá jako polovina muže. V manželství má méně práv, ale má právo na výživné a v majetkoprávních otázkách je muži rovna.

Muhammadovo učení bylo významnou revizí zvyklostí, které mezi obyvateli Arabského poloostrova panovaly před jeho příchodem. Tím, že islám vybavil ženu jistými právně zakotvenými možnostmi i povinnostmi, zbavil ji v mnohém bezprávného postavení vykonavatelky mužských představ.

Žena je v tradičních islámských společnostech spojována především s domácím rodinným prostředím. Hlavní povinností muslimské ženy je starat se o dům a rodinu. Dům je místem, kde žena tráví nejvíce času. Žena má být oddána svému muži a dětem. Na ženu jsou kladena různá omezení, zejména co se týče jejího pobytu na veřejnosti. Žena by se neměla na veřejnosti pohybovat sama, bez doprovodu nějakého mužského příbuzného a její tělo má být kromě obličeje a rukou zakryto, aby nebudila hříšné myšlenky v jiných mužích (24:31). Veřejný prostor je tradičně chápán jako především mužská doména.

Jedním z nejbouřlivějších současných témat nejen v muslimském světě je zahalování žen. V této otázce se ve velké míře projevují místní a sociální rozdíly. Jen v některých oblastech se stále drží zakrytí celého obličeje, střední stupeň představuje šátek, který halí hlavu a ramena a nejrozšířenějším způsobem je šátek zakrývající vlasy a šíji, k němuž patří

dlouhý volný šat. *Korán* a sunna se k ženské otázce nestavějí vysloveně negativně, v právní vědě je otázka statusu ženy, jejího vztahu k muži v životě veřejném i intimním rozpracována velmi podrobně a odráží běžnou společenskou praxi té doby. Kontinuita společenských představ týkajících se vztahu muž – žena je jasně prokazatelná minimálně od rozpadu prvotní muslimské obce až do 19. století.

Koránem a tradicemi je prostoupena jistá míra nadřazenosti muže nad ženou. Vyplývá však spíše z preference mužovy fyzické síly a některých jeho sociálních rolí, převzatých z předislámského období. Žena však v žádném případě není hodnocena jako méněcenná a nezpůsobilá plnoprávné společenské interakce. Islám tedy v zásadě uznává společenskou úlohu ženy. *Korán* a zejména tradice jsou ženskou tematikou přeplněny. Status ženy v raném islámu se ještě jasněji odráží v *hadíthech*. Setkáváme se v nich s celou řadou žen, jež jsou nedílnou součástí Muhammadova života. Mezi nimi má významné postavení Chadídža, první Muhammadova manželka, která dala svému muži nezbytné materiální a citové zázemí. Je zde i Prorokova nejmilejší žena ‘Á’iša.

Muhammad dbal o vzdělání žen v muslimské obci. Sám se jednou týdně věnoval jejich výuce, zasvěcoval je do základních článků víry a odpovídal na jejich otázky. Polygamní manželství však posvětil od samého počátku svou vlastní praxí.

V počátcích vývoje arabsko-islámské civilizace vystupuje žena téměř plně svobodně, zdálo by se, že raně islámská vize ženy, stejně jako vize ideálního a nerozdělitelného manželského páru, je zcela cílevědomě promyšlená. Je to model plného citového propojení, harmonický vztah, z něhož navíc pocházejí nové duchovní hodnoty. Takého posvěcení manželského stavu a úlohy ženy v islámské společnosti se však do reálného života muslimů nepromítá. Relativně svobodné postavení ženy v původním společenství muslimů se mění v závislosti na hlubokých ekonomických a sociálních změnách v prvním století *hidžry*. Významnou úlohu v tom sehrál sociálně-kulturní substrát v těch oblastech, které Arabové při svých výbojích obsadili. Středověký islám byl duchovním výtvozem obchodnické a řemeslnické kultury městské společnosti. Raně islámský pohled na ženu je v určitém rozporu s tím, jak je žena v islámském právním kodexu chápána o 150 až 200 let později.

Středověký islám byl ženou vždy zneklidňován. Všeobecně převládal názor, že z ženy vyzařuje přirozená sexuální vyzývavost, a ta musí být usměrňována, má-li se zachovat vnitřní stabilita muslimské obce. Žena v sobě skrývá vlastnosti, jež jsou obsaženy v arabském slově *fitna*, pokušení, svod, zmatek, ale také blud a kacířství. Islámská žena není nositelka prvotního hříchu, ačkoli starozákonní příběh o Adamovi a Evě jako prarodičích lidstva je v *Koránu* ve zkrácené podobě obsažen a islámem akceptován. Příběh prvních dvou lidí v *Koránu* postrádá symboliku rozporu mezi poslušností vůči Bohu a lidskou hříšností. Lidská sexualita sama není v islámu považována za hříšnou.

Výrazněji než v rodině je žena diskriminována ve veřejném životě. Současný islámský svět předvádí velmi široké spektrum možného uplatnění žen: od zemí, kde ženy mohou stát v čele vlád (Turecko, Pákistán), až po země nebo oblasti, kde jsou ženy z veřejného života zcela vyřazeny. Údiv mohou vzbuzovat také některé normy zavedené v Saúdské Arábii, kde ženy nesmí řídit auto a při studiu i případném zaměstnání jsou promyšleně izolovány od mužů. Moderně smýšlející muslimové zdůrazňují, že islám má vždy na mysli především ochranu důstojnosti ženy. Takový smysl mají třeba i zvláštní dámská oddělení ve vlacích

nebo autobusech, která mají ženy chránit. Mnohé muslimky skutečně soudí, že islámská pravidla chování slouží ochraně jejich důstojnosti lépe než západní morálka.

Islámská žena prakticky získává společenský status ke svobodnému pohybu a právo svobodnějšího vstupu do světa mužů a do věcí veřejných až v pokročilejším věku, z právního hlediska po klimakteriu. Žena po padesátce už nemusí být předmětem společenského dohledu. Od konce 19. století se také v islámu objevily spisy zastánců emancipace a po první světové válce se v mnoha islámských zemích organizovala ženská hnutí. V některých arabských zemích již dochází k případům emancipace a zrovnoprávnění žen a v 90. letech 20. století se ženy v několika islámských zemích objevily i ve vrcholných politických funkcích. Dnes se arabské ženy vzdělávají téměř stejně jako muži, mnohé ženy dnes také denně vycházejí z domu do placeného zaměstnání.

Polygamie

Korán muslimům dovoluje, aby měli za manželky současně až čtyři ženy, pokud se všemi nakládají stejně. Uskutečnit tuto spravedlnost v praxi je ale velmi obtížné a mezi muslimy panuje obecný názor, že je lépe mít pouze jednu ženu, snad s výjimkou zvláštních okolností. V praxi v muslimských zemích zřetelně všude převažuje monogamní rodina.

V sůře Ženy se píše: „Bojíte-li se, že nebudete spravedliví k sirotkům... berte si za manželky ženy takové, které jsou vám příjemné, dvě, tři a čtyři; avšak bojíte-li se, že nebudete spravedliví, tedy si vezměte jen jednu...“ (4:3) To znamená, že mnohoženství je možnost, ale nikoli nutnost. V minulosti se tento verš interpretoval jako uzákonění polygamie, dnešní reformisté vykládají tento verš jako zákaz mnohoženství. Tvrdí, že je vyloučeno, aby muž zajistil všem ženám naprostou rovnost v materiálním a citovém smyslu. Často se uvádí jistý *hadíth*, podle něhož Muhammad doporučuje mít jednu ženu, ačkoliv on sám to popřel vlastní praxí.

Polygamie byla běžná v raném středověku, kdy různé důvody (především mezikmenové války) způsobily, že v sociální skladbě mírně převažovaly ženy. Islám tuto zásadu uzákonil, ale její uplatňování je podřízeno přísným podmínkám.

Přesnější údaje o výskytu polygamie v islámu jsou známy z 19. století. Z údajů vyplývá, že již tehdy byla polygamie spíše zřídka se vyskytujícím jevem. Přispěly k tomu ekonomické přeměny a z nich vyplývající pohyb uvnitř sociální struktury. Svým dílem také přispěly i změny v interpretaci rodinného práva.

V islámských zemích se většinou zvolna upouští od praktikování polygamie, svou úlohu sehrály i osvětové kampaně a vzrůstající kulturní a citová vyspělost obyvatelstva. Mnohoženství v islámu se stává spíše výjimkou. V současnosti je polygamie běžnějším jevem pouze v konzervativních společnostech na Arabském poloostrově. V Saúdské Arábii, v Kuvajtu či ve Spojených arabských emirátech se rodinné právo stále řídí *šari'ou* v klasické podobě. V některých převážně muslimských zemích byla polygamie oficiálně státními zákony zakázána (Turecko, Tunis, Jemen). V některých státech byla omezena přijetím ustanovení, že žena si může ve smlouvě vymínit podmínku uchování monogamní povahy svazku. „Všeobecně se však dá říci, že polygamie je v moderních islámských společnostech chápána

jako nepřijatelná, jako historická anomálie, jež v současnosti není v souladu s přirozeným citovým životem člověka.“ (Křikavová, Mendel, Müller 2002: 145)

V některých zemích dochází k polygamii ve výjimečných případech, například když je žena neplodná nebo je z nějakého důvodu invalidní a muž ji nechce zapudit, nerozvede se s ní, ale vezme si druhou manželku.

Islámská společnost tvrdě odsuzuje předmanželskou a mimomanželskou promiskuitu. Islámské právo vůbec nepočítá se sexuálním životem věřících mimo legitimní manželský svazek. Téměř spolehlivě funguje celospolečenská ochrana a kontrola etických hodnot ve vztahu muže a ženy. „Někteří právníci v arabských zemích zastávají názor, že tamější sekularizované právní kodexy nechtějí zatím přistoupit k úplnému zákazu polygamie, protože právě ona stále do jisté míry supljuje nedostatek možností pro běžnou promiskuitu. Stíhat polygamii i promiskuitu zároveň by znamenalo zvyšovat citovou frustraci, která je v těchto zemích značně vysoká.“ (Křikavová, Mendel, Müller 2002: 145)

Děti v islámské rodině

„Hned po narození otec dítěti pošeptá do ucha *adhán* (volání k modlitbě), zahrnující *šahádu*, tj. vyznání víry, které pak muslim bude v dospělosti každodenně vkládat do svých pěti denních modliteb. Jak se modlit a jak se k modlitbě připravit rituální očištěním, tomu se chlapci i dívky učí od rodičů. Základním poučkám víry, *Koránu* a hadíthům, se učí jak doma, tak ve školách, kde islámská náboženská výchova patří zpravidla k důležitým předmětům. Naučí se i dalším povinnostem vůči Bohu, které je muslim i muslimka povinen plnit od dosažení dospělosti: vedle šahády a modlitby jsou to dvě povinnosti každoroční – almužna (*zakát*) a třicetidenní půst (*sawm*) v ramadánu – a povinnost vykonat jednou za život pouť do Mekky (*hadždž*).“ (Kropáček 2002: 119)

Děti jsou důležitou součástí rodiny. Počtem dětí je měřena síla a postavení rodiny jako sociální jednotky. Úspěšnost otce jako hlavy rodiny je posuzována v muslimské společnosti nejen podle počtu dětí, ale především podle počtu chlapců (Elhassan 1998: 121). Syn je považován za významnějšího než dcera, protože je pokračovatelem rodu. Děti dodávají otci prestiž a sílu proti nepřítelům. Synové jsou zárukou další materiální prosperity rodiny, mají mravní povinnost dohlížet na situaci své rodiny, zajistit své rodiče ve stáří, podporovat mladší sourozence. Porodí-li žena alespoň jednoho syna, má zajištěnou úctu a klid do dalších let – splnila to nejdůležitější a potřebné.

S dcerami se v rodinných plánech nepočítá, proto nejsou tak ceněny. Příliš mnoho dcer ohrožuje prosperitu rodiny. Muslimská tradice však doporučuje mít v rodině také dceru s tím, že otec dcery má větší šanci přijít po smrti do ráje. Tím se mělo také zamezit zabíjení novorozeňat ženského pohlaví, které Muhammad důsledně zakazoval. Péče o děti a zodpovědnost za ně je rozdělena tak, že matka by se měla starat a zodpovídat za malé dítě a v období puberty přebírá za dítě zodpovědnost muž. Žena má jako matka právo péče o děti až do 7–9 let u chlapců a do puberty u dívek. V případě, že žena živí dítě svého bývalého manžela, musí tento na obživu dítěte přispívat. Dítě však častěji připadá po rozvodu otci.

V typické islámské velkorodině je výchova dítěte nejen úlohou matky, ale i tchýně, která smí do výchovy dětí svého syna zasahovat. Vztah mezi matkou a snachou má zvláštní

povahu a pevně stanovená pravidla. Matka je ženou, kterou by měl syn upřímně obdivovat a zahrnovat ji větší pozorností než svou manželku. Mužova matka má právo zasahovat do vztahu syna a snachy, vstupovat do jejich soukromí, hovořit do života páru a disponovat pracovní silou své snachy. Toto bývá zdrojem velkých problémů a nepochopení v případě evropských dívek, které se provdávají do islámské rodiny. Podle mravního kodexu má matka právo vyžadovat od syna povinnou pozornost a od snachy pokoru.

Téměř se nestává, že by muž žil v rodině své manželky. Žena zpravidla muže následuje a přizpůsobuje se rodině manžela.

O dítě se tedy v islámské rodině musí starat nejen matka, ale i babička a sestry manžela a manželky jeho bratrů. O výchovu dětí se zajímá také mužská část rodiny. Ve venkovských velkorodinách jsou děti vychovávány v domácnosti pohromadě, organizace rodinného života a výchova se většinou řídí představami matky synů. Zázemí dětí v islámských zemích je modelováno ekonomickými a sociálními poměry (Křikavová, Mendel, Müller 2002: 150).

Výchova dětí se má odvíjet v duchu islámu, základními průvodci jsou *Korán* a *hadíth*. Děti by měly ctít své rodiče a ve stáří by o ně měly pečovat, k čemuž jsou vyzývány i *Koránem*.¹² Mnohé stránky klasického pojetí rodiny přežívají v islámských společnostech dodnes. Ve venkovských zemědělských oblastech přetrvává názor, že dcery mají být vychovávány přísněji než chlapi a to z několika důvodů. Jsou fyzicky přitažlivé a tím jsou zdrojem nebezpečí pro celou rodinu, mají nižší stupeň intelektu a potřebují správné vedení. Dívky by měly být pokud možno provdány co nejdříve, partnery vybírají otcové a strýcové.

V městských populacích se vazby na velkorodinu postupně přetrhávají a vznikají individuální rodiny, ve kterých se hodnoty klasické rodinné etiky mění. V liberálnějším prostoru muslimského světa se proměňují dosavadní rodinné představy v rodinný život moderního typu. Také se zde mnohem méně klade důraz na nutnost mít syna a vytváří se určitý prostor pro uplatnění vlastních představ mladých žen.

Adopce dítěte nemá žádný právoplatný efekt v islámském právu *šarí'a*. Přijetí dítěte je chvályhodným skutkem, ale i když je v určité zemi z legálního hlediska platné, podle *šarí'y* nemá žádné důsledky.¹³ Dítě si ponechává jméno po vlastním otci.¹⁴ Adoptivní syn se může oženit s dcerou adoptivních rodičů, protože není jeho skutečná sestra. Adopce nevytváří nový legální vztah, který neexistoval předtím.

Rozvod

Šarí'atské rodinné právo, i když ho státní zákony poněkud modifikují, dává muži právo poměrně snadného rozvodu, zatímco pro ženu je to obtížnější. Přes relativní přístupnost je celková rozvodovost v muslimských zemích nesrovnatelně nižší než v Evropě nebo Americe. Náboženský pohled naznačuje, že rozvod je sice možný, ale je *makrúh*, tj. nežádoucí. „Veškeré soudobé právní příručky (arabské a íránské) poukazují na známý *hadíth*, podle něhož Prorok řekl: „Mezi věcmi, které nenávidím, se mi nejvíce oškliví rozvod.“

¹² Srov. *Korán* (17: 24.)

¹³ Srov. *Korán* (33: 4).

¹⁴ Srov. *Korán* (33: 5).

(Křikavová, Mendel, Müller 2002: 146) *Korán* říká, že rozvod není v očích Boha dobrým činem (*makrúh*) a zatěžuje svědomí člověka.

Rozvod je tedy podle *šarí'y* možný, ale pokládá se za nežádoucí a k tomu přispívá ještě veřejné mínění, které by muže, opouštějícího matku svých dětí, odsoudilo. Rodinné vazby jsou velmi silné a zřetelně se projevuje také síla veřejného tlaku, podporujícího stabilitu rodin, zvláště má-li děti.

Rozvod má podle *šarí'y* nejčastěji podobu zapuzení či propuštění ženy mužem, ale celá záležitost není jednoduchá. Manžel může zapudit svou ženu trojím pronesením formule „zapuzuji tě“. Manželovi se doporučuje mezi třemi vyslovenými rozvodové formule vždy nechat uplynout alespoň měsíc, aby rozvod nebyl unáhlený. Zapuzovací výroky by měly být spíše symbolickým ukončením vztahu, na kterém se předtím oba dohodli. Muž má ženě vrátit majetek, který si přinesla do manželství, a vyplatit druhou část výkupného (*mahr*), jehož výše je stanovena ve smlouvě. Toto povinné vyplácení výkupného bývá někdy mužem obcházeno dalším sňatkem a psychickým nátlakem na nepohodlnou ženu, dokud o rozvod nepožádá sama. Tím ztrácí nárok na vymáhání výkupného od bývalého muže.

Rozvedená žena se nesmí po dobu čekací lhůty znovu provdat. Muž ji po tuto dobu musí ještě živit a má nárok na dítě, které by se v této době narodilo.

Právo na rozvod má teoreticky i žena. Důvody se uvádějí různé – např. zlé zacházení s ní a s jejími dětmi, špatné zacházení ze strany členů manželovy rodiny, hrubost. Důvodem může být též delší nezdůvodněná nepřítomnost manžela, dlouhodobé zanedbávání, stejně jako impotence. Jednotlivé právní školy se vždy lišily v názoru na pohnutky ženy k rozvodu. Prorok sám povolil ženě rozvod i za předpokladu, že už svého muže nemiluje. Právní autority, které se podílely na vypracování právní vědy (*fikh*), nebyly už tak liberální. Prorokův *hadíth* byl zamlčován a označován za podvrh. Když se chce žena dát rozvést, musí o to požádat místního soudce.

V současnosti není ve většině islámských zemí rozvod jednoduchou záležitostí. Sílí tendence k soudnímu projednávání rozvodů a některé staré způsoby zapuzení již neplatí. Muslimští apologeti rádi vyzdvihují skutečnost, že dnes je rozvodovost v muslimských zemích zřetelně nižší než v evropských společnostech. Poukazují tím na větší soudržnost muslimské široké rodiny a na oslabení rodinných svazků v západních společnostech a vidí v tom důkaz morální síly islámu.¹⁵

Závěr

Patriarchální rodinný model, v němž manžel zajišťoval obživu a vládl rodině a poslušná manželka rodila děti, se postupně v mnoha islámských zemích překonává. Je pocitován stále zvětšující se rozpor mezi tradičními předpisy rodinného práva a reálným životem. Situace v islámských společnostech je dnes velmi různorodá. Tradiční náboženská legislativa se mísí s místními zvykovými právy a zároveň s právním řádem vládnoucího politického režimu, který podporuje či potírá zvyková a islámská práva v nejrůznější míře a vzájemnému poměru. Jednotlivé arabské země se k rozdílu mezi zákonem a realitou staví

¹⁵ Srov. KROPÁČEK, L. *Duchovní cesty islámu*. Praha : Vyšehrad, 2003, s. 131.

různým způsobem. Radikální změny rodinného práva ale nelze v arabských zemích očekávat. Proměny společenské struktury a životního stylu si pravděpodobně vyžádají spíše novější výklady náboženského rodinného práva.

„V aktuálních diskusích o lidských právech muslimští apologeti obviňují západní státy, že prosazují neuváženě individualismus a opomíjejí vyšší zájem harmonického rodinného celku. Právě ten, podle jejich názoru, hájí nejlépe *šarí‘a*. Mnozí muslimové však sdílejí toto mínění jen s výhradami a ukazují na osobní dramata vyvolávané špatně zvládanou modernizací za situace, kdy jsou tradiční hodnoty ideologizovány pro politické cíle.“ (Kropáček 2004: 99)

Ve své práci jsem se snažila přiblížit a nastínit uspořádání a některé hodnoty v islámské rodině. Není v žádném případě vyčerpávajícím přehledem znalostí o islámské rodině a jejího odrazu v běžném životě muslimů, je to spíše nárys. Z ohledu k rozsahu jsem byla nucena dopustit se řady zjednodušení a někdy jen suchého hromadění informací. Pokusila jsem se o takovou sondu do islámské rodiny.

Evropa, k níž patří i Česká republika, se čím dál více stává prostorem, kde jsou islámské tradice stále více vidět a kde je stále větší pravděpodobnost setkání s muslimy. Setkání vždy nemusí probíhat v porozumění, což často vyplývá z nepochopení pramenící z neznalosti. Svou prací bych chtěla přispět k odstranění alespoň něčeho z té neznalosti a tím přispět k vzájemnému pochopení.

SEZNAM LITERATURY

- DENNY, F. M. *Islám a muslimská obec*. Praha: Prostor, 1998.
- DRÁPALOVÁ, B. – KOLÁŘOVÁ, I. *Manželství s cizincem (cizinkou) muslimského vyznání*. [online]. Praha: Etnologický ústav AV ČR, vydáno 05/2003 [cit. 20. 11. 2007]. Aktualizace 16. 6. 2005. Dostupné na URL: <<http://www.cizinci.cz/clanek.php?lg=1&id=123>>.
- DVORSKÁ, A. Ženy v islámu. *A-kontra*. 2005, č. 2, s. 6–8.
- ELHASSAN, M. Vztah islámu k rodině, k manželství a k plodnosti. *Demografie*. 1998, roč. 40, č. 2, s. 120–125.
- ELIADE, M. – CULIANU, I. P. *Slovník náboženství*. Praha: Český spisovatel, 1993.
- FLESSIG, J. – BAHBOUH, CH. *Malá encyklopedie islámu*. Praha: Dar ibn Rushd, 1993.
- Korán*. Přel. I. Hrbek. 2. vyd. Praha: Odeon, 1991.
- HAERI, ŠAJCH F. *Islám*. Praha: Ikar, 2001.
- HALÍK, T. *Prolínání světů: Ze života světových náboženství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- KROPÁČEK, L. *Duchovní cesty islámu*. Praha: Vyšehrad, 2003.
- KROPÁČEK, L. Islám. In: *Základy asijských náboženství*. I. díl. Praha: Karolinum, 2004, s. 71–106.
- KROPÁČEK, L. *Islám a Západ: Historická paměť a současná krize*. Praha: Vyšehrad, 2002.
- KROPÁČEK, L. Žena v islámské kultuře. *Religio*. 1996, č. 2, s. 157–165.
- KŘIKAVOVÁ, A. – MENDEL, M. – MÜLLER, Z. – DUDÁK, V. *Islám – ideál a skutečnost*. Praha: Baset, 2002.
- KÜNG, H. – ESS, J. VAN. *Křesťanství a islám – Na cestě k dialogu*. Praha: Vyšehrad, 1998.
- KUSCHEL, K.-J. *Spor o Abrahama – Co židy, křesťany a muslimy rozděluje a co je spojuje*. Praha: Vyšehrad, 1997.
- LUNDE, P. *Islám – víra – kultura – dějiny*. Praha: Knižní klub, 2004.
- MACHÁČEK, Š. Proměny arabského manželství: Muslimská žena a rodina mezi tradicí a modernitou. *Dějiny a současnost*. 2004, roč. 26, č. 3, s. 19–22.
- MENDEL, M. Ohrožuje islám Evropu? *Nový Orient*. 1994, r. 49, č. 4, s. 113–118.

MÜLLER, Z. Muslimové v západní Evropě: občané nebo komunita? *Nový Orient*. 1995, r. 50, č. 7, s. 249–252.

MURÍŇOVÁ, D. Ženy v Saúdské Arábii. *Nový Orient*. 1999, roč. 54, č. 1, s. 9–12.

NEŠPOROVÁ, O. Rodina a rodičovství v křesťanství a islámu. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2005, roč. 6, č. 1, s. 3–7.

OBUCHOVÁ, L. (red.) *Variace na Korán – Islám v diaspoře*. Praha: Orientální ústav AV ČR, 1999.

PAVLINCOVÁ, H. a kol. *Slovník: Judaismus – křesťanství – islám*. Praha: Mladá fronta, 1994.

Rodinný život. In: *Zaostřeno na islám* [online]. [cit. 29. 11. 2007]. Dostupné na URL:<<http://www.islamweb.cz/elknihovna/zni/rodinny.htm>>.

ZARABOSO, D. al-D. *Soudržnost rodiny* [online]. [cit. 29. 11. 2007]. Dostupné na URL:<http://procislam.webovastranka.cz/page/Soudr%C5%BEnost_rodiny>.

Ženy v islámu [online]. [cit. 20. 11. 2007]. Dostupné na URL:<<http://new.ecn.cz/soc/Texts/tema/Islam/Islam-index.html#koran>>.

(Mgr. Markéta Dvořáková, asistentka Katedry občanské výchovy a filosofie UK PedF.)